

KÜRESEL GÜÇLERİN KARADENİZ STRATEJİLERİNİN ÖNÜNDEKİ ENGEL: MONTRÖ

Başak BÜKÜLMEZ*

Timur KÜPELİ**

Özet

20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini şartsız var eden ve Karadeniz'de bölgesel güvenliğin teminini sağlayan özel nitelikli bir uluslar arası mukaveledenir. Karadeniz'in değişen jeopolitiğinde etkinliğini artırmaya çalışan ABD, Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi kapsamında bir yandan Bulgaristan ve Romanya'da üstler edinmek için girişimlerde bulunmakta diğer yandan NATO'nun Akdeniz'de süregelen "Active Endeavor Harekatı"nı Karadeniz'de mevcut bir güvenlik boşluğu olduğunu öne sürerek bu bölgeye kaydırmak istemektedir.

Karadeniz; Asya-Avrupa arasında bir enerji koridoru olan, zengin hidrokarbon yataklarının bulunduğu Hazar Bölgesine ev sahipliği yapan ve Orta Asya petrollerini barındıran son derece önemli bir coğrafyadır. Geleceğe yönelik tahminler ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB)'nin sorunlu bir bölge olan Orta Doğu'dan enerji temin etmekte gözüne Orta Asya petrollerine dideceğini göstermektedir. Orta Doğu petrolünün yeni alıcıları ise Uzak Doğu, Japonya ve Çin olacaktır.

ABD'nin Karadeniz stratejisi işte bu koşullar dahilinde oluşmakta ve ABD Donanması'nın Karadeniz'de konuşlandırılması ve Boğazlar'dan geçişinin önündeki en büyük engel Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon olarak gözükmektedir. Montrö üzerine planlanan değişiklik veya andlaşmayı sona erdirme senaryoları ABD'nin güttüğü bu stratejiden doğmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin yıkılmasından sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na vücut veren

* SAREN Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri 1.Sınıf Öğrencisi

** Makale Danışmanı Dz.Kur.Kd.Alb.Timur KÜPELİ

devletler, Sosyalist rejimin yıllardır üzerlerinde kurmuş olduğu baskıdan kurtularak yüzlerini Batı'ya dönmüşlerdir. Öncelikleri NATO-AB üyesi birer uluslar arası hukuk süjesi olmaktır. Yani koşullar, gerek ABD gerekse AB için bölgede hakimiyet kurmaya elverişli niteliktedir. Aralarında Bulgaristan ve Romanya'nın bulunduğu bölge devletleri Montrö'nün doğal tarafıdır ve olası Montrö'nün kısmen değiştirilmesi teklifinde veyahut antlaşmanın feshi bildiriminde arkalarında Batı'nın gücü ve teşvikiyle hareket edebilirler.

Mevcut böylesi bir haritada Türkiye'nin milli menfaatleri gereği, çıkarlarını en iyi şekilde koruyan ve Boğazlar üzerinde tam egemenlik tesis eden Montrö'nün tadili veya feshi girişimlerine karşı kararlı bir şekilde direnmesi, bunu yaparken Rusya Federasyonu ile birlikte hareket etmesinin yanı sıra ABD'nin de Karadeniz politikalarında tam anlamıyla saf dışı bırakılmamasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Montrö Boğazlar Sözleşmesi, ABD, AB, Rusya, Karadeniz Stratejisi.

Abstract

The Montreux Convention, signed in the 20th of July 1936, is an international contract assuring the absolute preeminence of Turkey over the Bosphorus and warranting the regional security of the Black Sea. Trying to empower its efficiency over the changing geopolitics of the Black Sea, USA, within the frame of the Greater Middle East and Africa Project, wants to pass the continuing "Active Endeavor Operation" of NATO in the Mediterranean Sea onto the Black Sea by claiming that there is an existing security gap in the Black Sea, while it also attempts to found bases in Bulgaria and Romania.

Being the energy-transferring corridor between Asia and Europe, hosting the Caspian Region that is rich in hydrocarbon reserves and having the Middle Eastern oils, the Black Sea has proven to be an extremely significant region. The forward conjectures show that USA and EU would covet to the Central Asian oils rather than supply energy from the hot spot Middle East. Thus, the new receiver of the Middle Eastern oils would be Far East, Japan and China.

USA's Black Sea strategy is being shaped within these frames and Montreux Convention on the Straits is seen as the biggest obstacle for USA's navigation in the Black Sea and its passage by sea in the Straits. The modification or annihilation scenarios of the Convention derive from this strategy led by the USA.

After the decline of SSCB, the states bodying the Community of Substantive Nations, who got rid of the years-long suppression of the Socialist regime, turned to the West. Their initiative has been to become an international law subjects each. Therefore, the new circumstances are all available for both USA and EU to dominate the region. The region states, including Bulgaria and Romania, are natural participants of the Montreux Convention and they may well act with the power and prompt of the West if there happens a possible suggestion for a partial change over the Convention or annihilation.

In such a present chart, for the national interests, Turkey should strongly resist the tries for a modulation or an annihilation of the Montreux Convention, which best sustains the benefits of Turkey and the absolute independence over the Straits, and while cooperating with Russian Federation to do so, it is significant not to drive USA out of the Black Sea policies at all.

Key Words: Montreaux Convention, USA, EU, Russia, Black Sea Strategy.

GİRİŞ

SSCB'nin yıkılışı ve dolayısıyla Soğuk Savaş Süreci'nin sona ermesinin ardından, Karadeniz'in değişen jeopolitiği kapsamında gerek bölge içi gerekse bölge dışı aktörler tarafından çeşitli stratejiler ortaya atılmaya başlanmıştır. Karadeniz, enerji kaynaklarına yakınlığı ve sözü geçen enerjinin Batı'ya aktarılmasında oynadığı kilit rol nedeniyle uluslar arası ve ulusal üstü birleşimlerin geleceğe dayalı öngörülerinde vazgeçilmez bir önem kazanmıştır.

Avrasya üzerinde hakimiyet ideali ile Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi'nin mimarı olan Amerika Birleşik Devletleri, NATO aracılığıyla Akdeniz'de sürdürülen "Active Endeavour" Harekatı ile

Akdeniz, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı'nda elde ettiği üstünlüğü Karadeniz coğrafyasına da taşımak, "Avro-Atlantik Paktı"na Karadeniz'in de dahil edilmesi sureti ile Kafkasya, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ni kontrolü altına almak istemektedir. Daha açık ifade edecek olursak; ABD'nin hedefinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının kontrol edilmesi ve petrolün Batı pazarlarına transferinde kullanılacak boru hatlarının kontrol altında tutulmasından ibaret olduğu söylenebilir. Bu adımın bir başka gayesi de, Karadeniz'in tekrar Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girmesini önlemek ve Orta Doğu'ya dahi bu noktadan erişebilmektir.

ABD, Karadeniz'de konuşlanma stratejisini hayata geçirmek maksadıyla Avrupa'da bulunan üslerini Kafkaslar ve Orta Asya'ya kaydırmaktadır. Bunun önemli bir ayağı da, Bulgaristan ve Romanya ile 2005 yılının Nisan ve Aralık aylarında imza edilen üs kurmaya dair çerçeve anlaşmalarıdır. Aynı zamanda açık kaynak verileri vasıtası ile kamuoyunun gündemine gelen Karadeniz'de deniz üsleri kurma niyeti bilinen bir durumdur. Böylelikle NATO'nun Karadeniz etkinliğinde nihai amaca dönük adımlar atılmıştır. Bu stratejinin gelecekte pozitif sonuçlar doğurması; Karadeniz'de deniz kuvveti bulundurmaya veya kuvvet geçişine engel nitelikte hükümler taşıyan, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazları'nın hukuki statüsünü belirleyen Montrö Antlaşması'nın feshi veya kısmen değiştirilmesi ile mümkün olacaktır.

AB'nin bölgeye dair yaklaşımları, "Genişletilmiş Avrupa Projesi" içinde ele alınmalı ve Bulgaristan ile Romanya'nın birliğe üyeliği, Avrupa'nın nüfuz ettiği büyük coğrafyada enerjiye duyduğu büyük ihtiyaçla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Yani yeni üyelikler ve yeni komşuluk politikası kapsamında oluşturulmaya başlanan sıkı ilişkiler, enerji kaynaklarına ve enerji yollarına hakim olabilme stratejisi ile açıklanabilir nitelik taşımaktadır. AB, Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe girmesi ile birlikte sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletmiştir.

Çalışmamız dâhilinde ele alınacak olan bu konular; şu ana kadar Karadeniz'de var olan hassas dengelerin tarafımızca ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce yürütülecek istikrarlı bir politikayla bozulmadan devamının sağlanması yani Karadeniz'de bölgesel güvenliğin ilgili devletlerce temini dolayısıyla Montrö üzerinde olası değişikliklerin

proactive yaklaşımlarla önüne geçilmesi üzerine bir netice ile sonlandırılacaktır.

1. Amerika Birleşik Devletlerinin Karadeniz Stratejisi

ABD'nin 1817 yılından bu yana devlet politikası haline gelmiş olan "Karadeniz'e açılma" siyaseti günümüzde yeni bir safhaya girmiştir.¹ Hedef sadece Karadeniz ve Hazar havzası değil, Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi'nin geleceğe dair açılımına ivme kazandırmaktır. ABD'nin bir başka temel amacı ise Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu ortaya çıkan Bağımsız Devletler'in yeniden Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girmesini önlemek ve böylelikle Avrupa'dan taşımaya niyetlendiğini askeri üslerini rahatlıkla bu alana kaydırmaktır. Örneğin Almanya'da bulunan üsler iktisadi açıdan Bulgaristan'da kurulacak olan üslerden daha fazla gider payı oluşturmaktadır. Ayrıca Berlin-Bağdat hattının yarı mesafesinde bir vuruş hattı böylelikle elde edilir yani bu süreç sözde İran tehdidi karşılıklı kazanımları da beraberinde getirir. Yeni plan; Sovyet döneminden kalan üsleri revize ederek Karadeniz'e bir adım daha yaklaşmaktır. Bulgaristan ve Romanya ile bu doğrultuda Nisan ve Aralık 2005 tarihlerinde Çerçeve Anlaşmaları imzalanmıştır, bölgede var olan ya da inşası süren sekiz civarında üs bulunmaktadır. Deniz üsleri oluşturma düşüncesi ise resmi kaynaklarda dillendirilmemekle birlikte buna ilişkin açık kaynak bilgileri mevcuttur.

Karadeniz'in ABD için önemini aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

- ABD Karadeniz vasıtasıyla Rusya Federasyonu'nun "yumuşak karnı" Kuzey Kafkasya'yı kolaylıkla kontrol edebilir, bu bölgelerde birtakım provokasyonlara girişebilir.
- ABD'nin bölgeye gelişi Ukrayna, Gürcistan ve Moldova gibi ülkelere kendine "güven ve cesaret" getirerek Rusya karşısında seslerini daha fazla yükseltmelerine sebep olabilir.
- Karadeniz "Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Enerji Koridoru" nun tam merkezinde yer alması, Bölgenin giderek istikrarsızlaşan Orta

¹ Taylan Sorgun, "Boğazlar-Sevr-İncirlik-Montrö", **Ortadoğu Gazetesi**, (Çevrimiçi) www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1257, 29 Kasım 2006.

Doğu'ya alternatif olarak belirginleşmesi, Hazar Havzası'nın Orta Doğu'ya seçenek rezerv kaynağı olması hem ABD'yi hem Avrupa'yı bölge ile iyi ilişkiler kurma konusunda teşvik etmektedir. Enerji sorunu konularında bir yazar, -Martin Walker- Asya'daki enerji kaynakları ile ilgili olarak şu görüşü ileri sürmektedir; "Dünyanın petrol ve doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında güvenliğin sağlanması, ABD ve onun başta gelen müttefikleri için hayati bir önem taşımaktadır. Fakat bu maddelerin kaynaklarının sınırları, şimdi kuzeye, Kafkaslara, Sibirya'ya ve Kazakistan'a kadar genişlemiştir. Bu durumda ileri hatlardaki askeri varlığımız ve diplomamız yeniden düzenlenmek ihtiyacındadır." ²

- Karadeniz aynı zamanda İran tarafından da petrol ve doğal gaz ihracı için kullanılması düşünülen mekanlardan birisidir. ABD'nin Karadeniz'de etkin olması İran'ın enerji politikalarını manipüle etme imkanı sunar.

- İran'ın yanı sıra; Irak ve Suriye gibi Orta Doğu devletlerine karşı baskı kurulması ve Büyük Ortadoğu Projesi'nin hayata geçirilmesinde Karadeniz son derece önemli olabilir.

- Bölgenin Afganistan ile başlayan küresel terörle mücadele programında son derece stratejik bir noktada olması kayda değer bir olgudur.

- AB'nin genişleme programı içine Karadeniz Bölgesi Ülkeleri'nin bir kısmının da alınması ve bu çerçevede "Daha Geniş Avrupa" (Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours) programı çerçevesinde AB'nin bölgeye yönelik politikalarının uygulamaya sokulması, ABD'nin bölgede etkinliği olan en büyük güç olabilme amacına farklı bir anlam kazandırmıştır,

- NATO'nun bölgeyi Barış İçin Ortaklık Programı içine alması (NATO'nun genişlemesi, yıllardır Moskova'nın etkisindeki bazı Doğu Avrupa ülkelerinin giderek Batı ile daha yakın siyasi ve askeri ilişkiler kurmaya yönelmelerini de beraberinde getirmekteydi. Bu durumun Rusya'yı tepkisel bir konuma itmesini istemeyen Batı ülkeleri Barış İçin

² Necip Torumtay, **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s.218.

Ortaklık projesini geliştirerek Moskova'nın -Ukrayna ile birlikte- Batı savunma sistemi ile ilişkisini kurmaya yönelmişlerdir)³ bölgenin önemini artırmaktadır.

• Karadeniz'in stratejik konumu sebebiyle bölgede bulundurulacak askeri gemi ve/veya üslerden Rusya Federasyonu'na yönelik istihbari çalışmaların yürütülmesine elverişli olması Karadeniz'in ABD için önemini bir kez daha net olarak ortaya koymaktadır.⁴

Bilindiği üzere Baltıklar-Karadeniz-Hazar hattı renkli devrimlere sahne olmuştur. Gürcistan ve Ukrayna'da devrim sonrası başa geçen iktidarlar Batı yanlısıdır ve ABD bu devrimlerin arka planında yer alan devlet olmuştur. Sonrasında oluşturulan Demokratik Devletler Birliği adeta Rusya Federasyonu önderliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu'na misilleme olarak kurulmuştur. Burada değinmeden geçilemeyeceği üzere, bu birliktelik aynı zamanda Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bir cevap niteliğindedir. Amaç bölgede Batı yanlısı politikaların etkinliğini artırmaktır.

Küresel güçlerin ve hatta uluslar arası örgütler ile uluslar üstü birleşimlerin hedef coğrafyası olan Karadeniz'de ABD'nin önündeki en önemli engellerden biri Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon'dur. Çünkü Montrö Karadeniz'de bulundurulabilecek bölge dışı ülkelerin savaş gemilerini toplam 45.000 tonaj ve 21 günlük süreyle sınırlamıştır. Emekli Orgeneral Kemal Yavuz'un belgelerle onaya koyduğuna göre, ABD Dış İlişkiler Komisyonu'na verilen bir siyaset bildiriminde, Montrö'nün artık eskidiğinden söz edilmekte ve bunun ortadan kalkması gerektiği öne sürülmektedir.⁵ Özetle bu engeli ortadan kaldırmak için ABD'nin " Boğazları bana Montrö hükümlerini dikkate almadan aç" istemi Türkiye'ye iletilmiştir⁶.

³ Faruk Sönmezoğlu, *II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.690.

⁴ Sinan Ogan, "The Black Sea: New Area For Global Competition", *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2006, Vol. 5 No. 2, s.109.

⁵ Sorgun, *a.g.y.*, s.3.

⁶ Mustafa Balbay, "ABD Boğazlarda Ayrıcalık İstiyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, (Çevrimiçi) www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1187, 25 Aralık 2006.

2. ABD ve NATO'nun Karadeniz Yapılanması

ABD yeni konuşlanma stratejisi kapsamında Avrupa'da bulunan üslerini Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'ya kaydırmayı planlamaktadır. Bunu yaparken de NATO'daki liderliğini korumak için belli sayıda askeri Avrupa'da tutmak zorundadır. Karadeniz stratejisi dahilinde ise donanmasının Karadeniz'e girebilmesi ve deniz üsleri elde edebilmesi için bölgede gerekli ortamın yaratılması çabaları içine girmiştir. Karadeniz'de ABD'nin istediği ve/veya isteyebileceği deniz üsleri kısa vadede Türkiye (Trabzon) ve Romanya ile Bulgaristan üsleridir. Ancak orta ve uzun vadede ABD'nin istediği üs şu an Rus üslerini barındıran Ukrayna'ya ait olan Sivastopol üsüdür.⁷ Bu üsler Karadeniz jeopolitiğinde kilit nokta teşkil etmektedir.

Karadeniz için olası bir diğer durum; küresel terörün önlenmesi ve Karadeniz güvenliğinin temini maksadıyla, Akdeniz'de görev yapmakta olan "Aktif Çaba" gücünün NATO ve ABD ortak iradesiyle Karadeniz'de de etkin hale getirilmek istenmesidir. ABD'nin Karadeniz'de güvenlik boşluğu olduğu sözde varsayımı, yeni tehditlere özetle yukarıda da belirtildiği üzere terörizm, kitle imha silahları, uyuşturucu ticareti ve insan kaçakçılığı için bölgenin geçiş coğrafyası olması olguları üzerine inşa edilmektedir.

Yeni tehditlerin çoğunlukla bulunduğu coğrafyanın Orta Doğu olması, RF'nin Hazar Havzası ve Orta Asya'ya yakınlığı, Avrupa'nın art alanı oluşu ve dünyanın en büyük doğalgaz ve petrol yataklarına yakınlığı Karadeniz'i askeri yönden kontrol edilmesi için önemli kılan stratejik sebepler olmuştur.⁸

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu üst düzey yetkililerinden Kurt Volker, Washington'da yaptığı bir konuşmada, söz konusu NATO gücünün Karadeniz'de de görev

⁷ İncirlik üssüne sahip ABD bu üsse ilave olarak; İstanbul'daki Sabiha Gökçen, Diyarbakır, Gaziantep, Batman, Muş havaalanları; İzmir, İskenderun, Mersin, Trabzon ve Samsun limanları; İskenderun Limanı'ndan Irak sınırındaki Silopi'ye dek uzanan yol üzerinde bazı noktalarda kara lojistik üsleri ve Silopi'de taktik harekât üssü ABD'nin üs olarak kullanmayı talep etmektedir. (Ogan, a.g.e., s. 116)

⁸ Işık Fidancı, *Son yıllarda Karadeniz havzasında meydana gelen askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak; Montrö Sözleşmesini Türkiye'nin güvenliği açısından değerlendireniz konulu tez çalışması*, Harp Akademileri Basım Evi, 26 Mayıs 2006, s. 4-12.

yapmasını istediklerini, ancak Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında buna ilişkin görüş ayrılığı olduğunu söylemiştir. Volker, "Bu konuda özellikle Türkiye gibi bir NATO ülkesine karşı NATO üzerinden baskı yapmak istemiyoruz. İlgili ülkelerle bu işi nasıl çözebileceğimizi konuşuyoruz" demiştir. Ancak ABD'nin asıl amacının Karadeniz'deki güvenlik işbirliğine fiilen katılmak ve bu işbirliğini NATO şemsiyesi altına sokmak olduğu bilinmektedir. NATO'nun ise Karadeniz Bölgesi'nin istikrar ve güvenliğini temin etmek için iki tür yaklaşımı mevcuttur; işlevsel yaklaşım ve güvenlik için işbirliği yaklaşımı.⁹ GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) ve KEIT'in (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) yetersiz kaldığı bölgede, NATO ve AGİT, ABD çıkarlarının korunması için enstrüman olarak da kullanılabilir.¹⁰

Tüm bu gelişmeler muvacehesinde, Karadeniz ülkelerinin güvenliğe karşı ortak tutumu "Black Sea Economic Cooperation (BSEC)-Karadeniz Ekonomik İşbirliği", "Black Sea For-Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu" ve Türkiye'nin liderliğinde oluşturulan "Black Sea Harmony-Karadeniz Uyum Harekâtı" projeleri kapsamında vücut bulmuştur.¹¹ BSEC'in amacı coğrafi yakınlıkları ve ekonomik yapılarındaki benzerlikler nedeniyle birbirlerinin tamamlayıcısı durumunda olan bölge devletlerinin Karadeniz'de kalıcı barış ve güvenliğin tesisi için bir araya gelmelerini sağlamaktır. Black Sea For ise farklı tarihsel-siyasal geçmişe sahip olan Karadeniz kıyıdaşı devletlerin aynı ortak payda etrafında Batılı güçlerin bu işbirliğine ve Karadeniz gücüne dahil olmasına meydan vermeksizin oluşturdukları önemli bir görev grubudur. Gayesi arama kurtarma operasyonları yürütmek, insancıl yardım ve çevre konularında kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğini sağlamak olan Karadeniz Görev Grubu'na ise bütün Karadeniz kıyıdaşı devletler üyedir.

Karadeniz'de ortaya çıkabilecek asimetric riskleri caydırmak ve önlemek amacıyla Türk Deniz Kuvvetleri tarafından 1 Mart 2004'ten bu yana yürütülen Karadeniz Uyum Harekâtı'na Rusya da resmen dahil

⁹ Deniz KUTLUK, "NATO and Divider Black Sea Region" **Black Sea Focus**, NAVAL FORCES II/2006.

¹⁰ Ogan, a.g.y., s.110.

¹¹ Bilindiği üzere Uyum Harekâtı sürecinde elde edilen istihbarat bilgileri NATO ile paylaşılmaktadır.

olmuştur. Bunun ardından yapılan açıklamada, Ukrayna'nın da harekate girmesine ilişkin çalışmaların sürdüğü, Romanya'nın ise "Uyum Harekatı"na katılmak için "siyasi irade beyanı" yaptığı belirtilmiştir. Dolayısıyla ABD ile özellikle Karadeniz konusunda yakın işbirliği içinde olan Romanya'nın Uyum Harekatı'na katılması, ABD'nin Romanya üzerinden Karadeniz'e girebileceği yorumlarını ortaya çıkarmaktadır.¹²

Sonuçta Türkiye Karadeniz coğrafyasında önemli askeri kuvvetlerden biridir ve aynı şekilde önem arz eden Rusya Federasyonu da Karadeniz'de yabancı silahlı kuvvetlerin mevcudiyetine karşı çıkmaktadır. Romanya ve Bulgaristan ABD ile girmiş oldukları yakın temas sonucu bölge dışı faktörlerin Karadeniz'de etkinliğine sıcak bakmakta yine Gürcistan ve Ukrayna da bu devletlere karşı benzer tutum sergilemektedir.

3. Bulgaristan ve Romanya'da ABD Üsleri

ABD Avrupa'daki üstlerini Doğu'ya doğru kaydırma hamlesinde Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya'yı hedef olarak belirlemiş yalnız Gürcistan'da süregelen siyasi karışıklık bu düşüncenin şimdilik Bulgaristan ve Romanya üzerinden harekete geçirilmesine imkan vermiştir. Aynı zamanda ABD'nin Azerbaycan'da da bir radar üssü olduğu bilinmekte ve radar üssü kurulması safhasının askeri konuşlanmada ilk adım olduğu kabul görmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında oluşturduğu yeni askeri doktrin çerçevesinde, Balkanlar-Kafkasya hattının kendisi açısından ne kadar önemli olduğunu, NATO Müttefik Kuvvetleri Komutanı Orgeneral James Jones Amerikan Senatosu Silahlı Kuvvetler Komitesi'ne yaptığı açıklamalarla net olarak ortaya koymuştur.

Orgeneral Jones, açıklamalarında, özellikle Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerine yeterli savaş desteği sağlayabilmek için, Bulgaristan ve Romanya'da gerçekleştirilen savaş stoklarının Karadeniz

¹² Selim Bahadır, "ABD Arka Kapıyı Zorluyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, Dış Haberler, 30 Aralık 2006, s.10.

üzerinden, Kafkasya koridorunu kullanarak bölgeye ulaştırıldığını belirterek, “Gerek Balkanlardaki müttefiklerimiz Bulgaristan ve Romanya ve gerekse Kafkasya’da, Gürcistan başta olmak üzere Ermenistan ve Azerbaycan ile stratejik ittifakımızın güçlenmesi için her şeyi yapmaya hazırız” diyordu.¹³

ABD Dışişleri Bakanı Condollezza Rice, Romanya gezisi sırasında bu ülke ile Romanya’da Amerikan üslerinin kurulmasını öngören anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla ABD; Romanya’da Babadağ’da, Mihail Kogalniceanu Havalimanı’nda ve Bükreş’in neredeyse 200 km doğusundaki Fetesti’de etkinlik kazanmıştır. Bu üslerde aynı zamanda Doğu Avrupa Müdahale Gücü’nün (EETAF, Eastern European Task Force) ve ‘Mihail Kogalniceanu Üssü’nde (güneydoğu, Karadeniz sahilleri) daimi bir şekilde yaklaşık yüz kişilik bir kurmay başkanlığının kurulacağı da planlanmaktadır. Bulgaristan’da söz konusu askeri alanlar; Türkiye ile güneydeki sınırına yakın olan Bezmer Hava Üssü ile Novo Selo Atış Menzili’dir. Her iki ülkede yaklaşık 5 bin ABD askerinin konuşlandırılması planlanmaktadır. Gürcistan da ABD için ülkedeki Rus üslerini boşaltmak ve AB ile ikili askeri anlaşmalar imzalayarak bu ülkenin askeri varlığını kabul etmek için çaba harcamaktadır.¹⁴

Bulgaristan ve Romanya’da kurulan veya inşa aşamasında olan bu üsler, Orta Doğu’ya yapılacak herhangi bir askeri müdahalede taşıyacağı önemin yanı sıra Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine düzenlenecek hareketler için de avantaj niteliğinde olacaktır. Çünkü ABD çoğu zaman komşu ülkelerle olası bir askeri müdahale için fikir bazında örtüşmemekte ve bu ülkeler üzerinden kuvvet nakli yapılması konusunda uzlaşmaya varamamaktadır.

Bu konu kapsamında ayrıca net olarak açıklanmamakla birlikte ABD’nin Karadeniz’de deniz üsleri konuşlandırma iradesinin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, ABD’nin, Bulgaristan ve Romanya’nın üç limanı (Agia, Burgaz ve Köstence) ile ilgilendiğine yönelik açık

¹³ Cengiz Fitoz, **Bulgaristan ve Romanya’nın NATO’ya üyeliği ve ABD’nin açık denizlerin serbestisi politikası dikkate alındığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin mevcut yapısını muhafaza etmek için ne gibi tedbirler alınmalıdır konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 16 Ocak 2006,s. 4-85.

¹⁴ Ogan, a.g.y., s.115-116.

kaynak bilgilerine rastlanmaktadır.¹⁵ Bu bilgilerin doğruluğunda uzun vadede Karadeniz'deki dengelerde büyük oynamalar olacağı ve bunun RF'nu olduğu kadar Türkiye'yi de etkileyeceği gerçeği unutulmamalıdır. Yine ister Romanya ister Bulgaristan kanalı ile olsun, ABD'nin Karadeniz'de sabit üs bulundurma niyet ve çabaları, Montrö'nün kıyıdaş olmayan devletlere ait savaş gemilerinin bu denizde bulunuşuna getirdiği tonaj, sayı, gemi sınıfı ve süre kısıtlamaları ile karşılaşacaktır. ABD işte bu koşullar dahilinde Montrö'nün tarafı olan Bulgaristan ve Romanya'yı, andlaşmanın tadili veya feshi konularında harekete geçirebilir.

4. Avrupa Birliğinin Karadeniz Stratejisi

AB'nin belirgin bir Karadeniz Politikası izleme hedefi, Karadeniz coğrafyasında bulunan devletlerin Birliğe üye oluşları ile birlikte gündeme gelmiştir. Hazar Havzası ve Orta Asya petrolünün dünyaya transfer edildiği bir geçiş yolu olan Karadeniz adeta Avrupa Asya arasında bir enerji koridoru niteliği taşımaktadır.

Genişletilmiş Avrupa Projesi kapsamında sürekli büyüme yaşayan AB, bu oranda enerji kaynaklarına ihtiyaç duymakta ve son dönemde Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliği ile birlikte bu kaynaklara daha yakın bir konuma odaklanmaktadır. AB artık sınırlarını Karadeniz'e kadar ulaştırmış ve üyelik kapsamında mütalaa etmediği diğer bölge ülkeleriyle de "yeni komşuluk politikası"¹⁶ oluşturma yolunda adımlar atmıştır. Atılan adımlar bu bölgedeki sorunların – Kafkaslar ve Doğu Avrupa'daki istikrarsızlığın- kendi güvenliğine etkileri sorununu ortaya çıkarmış ve bu bağlamda AB bölgeye yönelik daha somut ve kalıcı politikalar izlemeye başlamıştır. Ayrıca artık Karadeniz'de kıyı sahibi olan AB, gelecekte; kıyı çevresinin ve su

¹⁵ Fidancı, a.g.e., s.4-16.

¹⁶ Son genişleme ile birlikte Avrupa Birliği'nin sınırlarının ve dolayısıyla da komşularının değişmesi fırsatların yanı sıra yeni zorlukları da ortaya çıkarmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP-European Neighbourhood Policy) söz konusu fırsatlar ve zorluklara yönelik olarak geliştirilmiş bir proje niteliğinde olup, politikanın aynı zamanda Avrupa Güvenlik Stratejisi'ni desteklemesi de öngörülmektedir.

(Çevrimiçi)http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/Kom%C5%9Fuluk%20Politikas%C4%B1.pdf, 25 Aralık 2006.

kaynaklarının korunması ve radyoaktif atıklarla mücadele konusunda önleyici projeleri hayata geçirmek zorunda kalacaktır.

5. Türk Boğazlarının Hukuki Rejimi ve Montrö'nün Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejisine Olan Etkileri

Türk boğazları, uluslar arası düzenlemelerde Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazını kapsayıcı genel bir terim olarak kullanılır. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması 23. maddesi ile Boğazlar Rejimine Dair Konvansiyonu gündeme getirmiştir.

ÖZEL HÜKÜMLER¹⁷

Madde 23

Bağlıklı Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihle yapılmış olan Sözleşmede öngörüldüğü üzere, Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekle görüş birliğine varmışlardır. (Boğazlar rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış) bu Sözleşme, Yüksek Taraflar bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

Konvansiyon Andlaşma'nın eki niteliğinde ve fakat andlaşma ile hukuki bakımdan eş değer kabul edilen bir belge niteliğindedir. Bahsi geçen düzenlemeye göre; gerek savaş ve gerekse barış zamanı, havada ve denizde, tam bir geçiş serbestisi ilkesi kabul edilmiştir.

Ticaret gemi ve uçakları, barış zamanında, geçiş serbestisini harzdır. Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş durumunda, Türkiye, tarafsızlık haklarını, geçişi engelleyebilecek bir biçimde kullanamaz. Türkiye'nin muharip olduğu bir savaş zamanında, tarafsız devletlere mensup gemi ve uçakları, düşmana yardım etmemek şartıyla geçebilir. Düşman gemi ve uçaklarına karşı Türkiye'nin bütün hakları saklı tutulmuştur.

¹⁷ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Basım Evi, 1973, Takım II, cilt 2, s.8.

Savaş gemi ve uçakları, barış zamanında, Boğazlar'dan geçebilir. Fakat, Karadeniz'e açılmak üzere geçen gemiler bakımından bir sınırlama kabul edilmiştir. Bir devletin geçirebileceği kuvvet, geçiş sırasında Karadeniz'de en kuvvetli donanmaya sahip olan devletin kuvvetlerini aşmayacaktır. Bununla beraber, devletler, her halde, her biri 10.000 tonilatoyu aşmayan üç savaş gemisini Karadeniz'e yollama hakkını haiz olacaklardır. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda, barış zamanı için öngörülen şartlar altında geçiş serbestisi vardır. Fakat Karadeniz'le ilgili sınırlamaların, "muharip devletlere, bunların Karadeniz'deki muhariplik hukukuna icrası hanel edecek surette" uygulanmaması kabul edilmiştir. Türkiye, tarafsızlık haklarını, geçişi engelleyecek bir biçimde kullanamaz. Türkiye'nin muharip olduğu bir savaş durumunda, tarafsız devletler gemilerinin geçiş hakkı vardır. Muharip devletler gemi ve uçaklarının geçişini önlemek için alınacak tedbirlerin, tarafsız gemilerin geçişini engelleyecek nitelikte olmamasına çalışılır.¹⁸

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bir süresi yoktur.¹⁹ Ayrıca Boğazlar Bölgesi askersizleştirilmiş ve Andlaşma düzenini sağlaması bakımından bir denetleme organı yaratılmıştır. Bu organ; taraf devlet temsilcilerinden oluşan ve Türkiye temsilcisinin başkanlığında çalışan bir milletler arası komisyon niteliğindedir. Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında çalışan bu organın görevi, Andlaşma'nın geçiş serbestisine ilişkin hükümlerinin ihlali ve/veya Boğazlar'ın güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde taraf devletlerden birinin başvurusuyla birlikte hareket usulü ile mevcut vakıanın önüne geçmektir.

20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Antlaşması hakkında bilgi verilmeden önce hukuki statünün yarattığı farkları belirlemek konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Lozan Türk Boğazları için "askersizleştirme ve silahsızlaştırma" rejimini öngörür. Bu olası bir savaş veya savaş tehdidi halinde Türkiye'nin güvenliğini sağlamada acze düşmesine neden olacak nitelik taşımaktadır. Boğazların denetimi ve idaresi uluslar arası bir Komisyona bırakılmıştır. Oysaki Türkiye'nin iç suyuna dahil olan Boğazlar'da tam

¹⁸ Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul, Beta Yayınları, 1996, s. 163.

¹⁹ Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Ankara, Bilge yayınları, 2006,s.156.

egemenliğin tesisi mutlak zorunluluk taşımaktadır. Bir milletin iç suyu niteliğinde olan boğazlarının idaresinin, bir uluslar arası organa devredilmesi o devletin bağımsız ve tam egemen duruşunu uluslar arası camiada örseler niteliktedir. Önemli bir başka konuda, bu düzenlemenin sadece savaş ve barış durumuna ilişkin olmasıdır. Çok yakın savaş tehdidi altında Türkiye sözleşmesel açıdan korunmasız bırakılmıştır. İlerde ayrıntılı değinilecek son nokta da; Lozan'da savaş gemilerinin sayı, tonaj ve sınıfı bakımından herhangi bir sınırlama getirilmemektedir. Anlatılanlar muvacehesinde görüleceği üzere, Türk Boğazları'nın ve Karadeniz'in güvenlik ve istikrarını sağlamada yetersiz olan bu sözleşme yerine inşa edilen Montrö Boğazlar Antlaşması ile uygulanmaz hale gelmiştir.

Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon, 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır ve bugün kadar Boğazlar'ın statüsünü belirleyen yegane sözleşmedir. Akit taraflar; Türkiye, Fransa, Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, Japonya, Yugoslavya, İngiltere ve İngiliz Commonwealth'ine (İngiliz Milletler Topluluğu'na) dahil Avustralya'dır yalnız Japonya 8 Eylül 1951 tarihinde taraf devlet sıfatından doğabilecek tüm hak ve menfaatlerinden vazgeçmiştir. Ayrıca Konvansiyona taraf olan birçok devlet sonradan yıkılmış veya bölünmüştür.

Montrö savaş sonrası dönemde barış amaçlı yapılan ilk resmi düzenlemedir ayrıca Türkiye ve onun Balkan komşuları için açık bir zafer niteliğindedir.²⁰ Bu belge ile Boğazlar üzerinde tam egemenlik tesis edilmiş ve dolayısı ile Türkiye ve Karadeniz kıyıdaşı ülkelerin güvenliği daha korunaklı hale getirilmiştir. Şöyle ki;

“Montrö Boğazlar üzerindeki ulaşımda savaş ve ticaret gemileri ayrımını ortaya koymuştur. Savaş gemileri; tonaj, sayı ve sınıf bakımından sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmada, devletlerin Karadeniz'e kıyısı olup olmadığı olgusu gözetilmiştir. Ayrıca bazı hallerde Türkiye savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini engelleyebilecektir. Konvansiyonun 19. maddesinin getirdiği sınırlamaya göre, Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda, savaşan

²⁰ Harry N. Howard, “The Straits After The Montreux Conference”, *Foreign Affairs*, Ekim 2006, Vol. 15 Issue 1, s. 199-202.

kuvvetlere ait savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasaktır.²¹ Sözleşme, her sınıf savaş gemisine geçiş hakkı tanımamış, bu haktan yararlanacak savaş gemilerinin geçişlerini bazı kayıt ve sınırlamalara tabi tutmuştur. Sözleşmenin 10. maddesine göre barış zamanında, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır.²² Ayrıca uçak gemileri ve bazı hallerde denizaltıların Türk Boğazları'ndan geçişi yasaklanmıştır.

Lozan Barış Andlaşması'nın tarafları ile birlikte Yugoslavya ve Avustralya'nın da imzacı olarak katıldığı Montrö'de (İsviçre, 1936) Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış, Boğazlar Türk askeri denetimine geri dönmüştür.²³ Böylelikle Boğazlar'ın yeniden askerileştirilmesi sağlanmış ve silahsızlanmaya ilişkin sınırlamalar bertaraf edilmiştir.

Montrö Rejimi'nde Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik yetkisi, sadece geçiş ve ulaştırma konusunda sınırlanmaktadır. Konvansiyona göre Boğazlar'dan geçiş düzeni "zararsız geçiş" sistemidir ve bu sistemden farklı bir rejim öngörülemez. Sözleşmenin doğasından gelen ve hazırlanış amacına uygun olarak yaptığımız yorumda ise şu bilgiye ulaşırız: "Türkiye'nin Andlaşma'nın yetkisine girmeyen konularda ve yine Boğazlar'a ilişkin olmak üzere zabıta ve yargı erklerinin kullanılmasıyla ilgili yetkileri ve geçişin zararsız olmasını talep hakkı muhafaza edilmiştir."

Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon esas olarak savaş gemileri baz alınarak hazırlanmış bir metindir ve bu gemilerin dışında kalan her tür gemi ticaret gemisi olarak nitelendirilmiştir. Ticaret gemileri barış zamanı sağlık bildirimini, kısmi vergi ve harç alımları ve yakın bir savaş tehlikesi bulunması durumunda kılavuzluğun ücretsiz olmak üzere zorunlu olması dışında başka hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın Boğazlar'dan geçerler. Sadece savaş zamanında, Türkiye savaşan ise, Türkiye ile savaş durumunda olan bir devlete ait ticaret

²¹ S. Seydi, and S. Morewood, "Turkey Application of the Montreux Convention in the Second World War", *Middle Eastern Studies*, Haziran 2005, Vol.41, No.1, s. 79-101.

²² Ali Kurumahmut, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Savaş Gemileri İçin Barış Zamanı Geçiş Rejimi", *Stratejik Etütler Bülteni*, 2003, S.89, s.131.

²³ Montreux__Convention, Columbia Encyclopedia; (AN IXBMontrxCnv), (Çevrimiçi) <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=IXBMontrxCnv&site=ehost-live>, 12 Aralık 2007.

gemileri Boğazlar'dan geçemezler. Konvansiyon dahilinde özellik arz eden ve değiştirilmeye çabalanan hükümler savaş gemileri hakkında olanlar yani 14. ve 18. madde metninde vücut bulan durumlardır.²⁴

Bu iki madde içeriğinde var olan -Karadeniz kıyıdaşı olmayan devletlere ait savaş gemilerine ilişkin- sınırlamalar Karadeniz coğrafyasında söz sahibi olmak isteyen ve bölgede mevcut petrolün

²⁴ MADDE 14. İşbu Sözleşme'nin 11.maddesinde ve III sayılı Ek'inde öngörülen koşullar dışında;

Boğazlarda transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek (tavan) toplam tonajı 15.000 tonu aşmayacaktır.

Bununla birlikte, bir önceki fıkrada belirtilen kuvvetler dokuz gemiden çok gemi içermeyeceklerdir.

Karadeniz'de kıyıdaş olan ya da olmayan Devletlerin, 17.madde hükümleri uyarınca Boğazlardaki bir limanı ziyaret eden gemileri bu tonaja katılmayacaklardır.

Geçiş sırasında bir avaryaya uğramış olan savaş gemileri de bu tonaja katılmayacaktır; bu gemiler, onarım sırasında, Türkiye'ce yayımlanan özel güvenlik hükümlerine bağlı tutulacaklardır.

MADDE 18. 1. Karadeniz kıyıdaşı olmayan Devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonaj aşağıdaki gibi sınırlandırılmıştır.

a) Aşağıda b paragrafında öngörülen durum dışında, sözü geçen Devletlerin toplam tonajı 30.000 tonu aşmayacaktır;

b) Herhangi bir anda, Karadeniz'in en güçlü donanmasının (filosunun) tonajı işbu Sözleşmenin imzalanması tarihinde bu denizde en güçlü donanmanın (filonun) tonajını en az 10.000 ton aşarsa, a) paragrafında belirtilmiş olan 30.000 tonluk toplam tonaj aynı ölçüde ve en çok 45.000 tona varıncaya değin artırılacaktır. Bu amaçla, kıyıdaş her Devlet, işbu Sözleşmenin IV sayılı Ek'i uyarınca, Türk Hükümetine, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki donanmasının (filosunun) toplam tonajını bildirecektir; Türk Hükümeti de, bu bilgiyi, ötelik Bağıtlı Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ulaştıracaktır.

c) Karadeniz'e kıyıdaş olmasın Devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj, yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonajın üçte ikisiyle sınırlandırılmış olacaktır.

d) Bununla birlikte, Karadeniz kıyıdaşı olmayan bir ya da birkaç Devlet, bu denize, insancıl bir amaçla deniz kuvveti göndermek isterlerse, toplamı hiçbir varsayımda 8.000 tonu aşmaması gereken kuvvetler, işbu Sözleşmenin 13. maddesinde öngörülen ön-bildirime gerek duyulmaksızın, aşağıdaki koşullar içinde Türk Hükümeti'nden alacakları izin üzerine, Karadeniz'e girebileceklerdir: Yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonaj dolmamışsa ve gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılmayacaksa, Türk Hükümeti, kendisine yapılmış olan istemi aldıktan sonra en kısa süre içinde bu izni verecektir; sözü geçen toplam tonaj daha önce kullanılmış bulunuyorsa ya da gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılmayacaksa, Türk Hükümeti, bu izin isteminden, Karadeniz kıyıdaş Devletleri hemen haberli kılacak ve bu Devletler, haberli kılındıklarından yirmi-dört saat sonra bir karşı görüş öne sürmezlerse, ilgili Devletlere istemlerine ilişkin olarak verdiği kararı en geç kırk-sekiz saat içinde bildirecektir.

Karadeniz'e kıyıdaş olmayan Devletler deniz kuvvetlerinin, Karadeniz'e bundan sonraki her girişi ancak yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen kullanılabilir toplam tonajın sınırları içinde yapılacaktır.

2. Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan Devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi-bir günden çok kalamayacaklardır.

Batı'ya aktarılmasında Türk Boğazları'nın öneminin farkında olan ABD'yi ve onun bileşiminde NATO'yu Montrö'nün değiştirilmesine ilişkin adımlar atmaya sevk etmektedir. Bunun ötesinde jeopolitik ve jeo-stratejik konumu ve uluslar arası ulaştırmadaki ehemmiyeti ile Türk Boğazları her zaman küresel güçlerin ilgi odağı olmuştur.

Hali hazırda antlaşmanın kısmen veya tamamen tadili veya feshine ilişkin hükümlerinin değerlendirilmesine geçilebilir. Montrö'nün bu açılımı getiren maddeleri m.28 ve m.29'dur: ²⁵

Madde 28, metni oldukça açıktır ve herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde kaleme alınmıştır. Sözleşmenin yürürlük süresi ve sona erdirilme usulü madde metninde vücut bulmuştur. Ayrıca Andlaşma sona erdiği takdirde Bağlı Yüksek Taraflarca yeni bir akit

²⁵ **MADDE 28.**

İşbu Sözleşmenin süresi, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, yirmi yıl olacaktır.

Bununla birlikte, işbu Sözleşmenin 1. maddesinde doğrulanan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süresi olacaktır.

Sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Bağlı Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine Sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirim vermemişse, işbu Sözleşme, bir sona erdirmeye ön-bildirim gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu ön-bildirim, Fransız Hükümetince, Bağlı Yüksek Taraflara iletilecektir.

İşbu Sözleşme, işbu madde hükümlerine uygun olarak sona erdirilmiş olursa, Bağlı Yüksek Taraflar, yeni bir Sözleşmenin hükümlerini saptamak üzere kendilerini bir konferansta temsil ettirmeği kabul emektirler.

MADDE 29.

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, Bağlı Yüksek Taraflardan her biri, işbu Sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecektir.

Bağlı Yüksek Taraflardan birinci yapılacak değiştirme isteminin kabul edilebilmesi için, bu istem 14. ya da 18. maddelerin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka bir Bağlı Yüksek Tarafça; başka herhangi bir maddenin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka iki Bağlı Yüksek Tarafça desteklenmesi gerekir.

Böylece desteklenmiş değişiklik istemi, içinde bulunulan beş yıllık dönemin sona ermesinden üç ay önce, Bağlı Yüksek Taraflardan her birine bildirilecektir. Bu bildiri, önerilen değişikliğin niteliğini ve gerekçesini kapsayacaktır.

Bu öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir sonuca varmak olanağı bulunamazsa, Bağlı Yüksek Taraflar, bu konuda toplanacak bir konferansta kendilerini temsil ettireceklerdir.

Bu konferans, ancak oybirliğiyle karar alabilecektir; 14. ve 18. maddelere ilişkin değişiklik durumları bu hükmün dışında kalmaktadır; bu durumlar için Bağlı Yüksek Tarafların dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır.

Bu çoğunluk, Türkiye'yi de içine alarak Karadeniz kıyıdaşı Bağlı Yüksek Tarafların dörtte üçüncü kapsama üzere hesaplanacaktır.

saptamak üzere konferans oluşturma iradesi kabul edilmektedir. Burada dikkat edilecek en önemli noktalarda biri de; Andlaşma'nın yürürlüğü açısından bir süre sınırlaması olmasına rağmen, "ulaşım özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süreye bağlanması" dır. Sonuç olarak öngörülen yirmi yıllık süre sona ermiş, akit süresiz olarak uzamıştır fakat taraflardan herhangi birinin yapacağı ön-bildirim ile bu ön-bildirim tarihi üzerinden iki yıl geçmekle antlaşma fesih edilebilir.

Madde 29 ise düzenleniş itibariyle beraberinde birçok tartışmayı getirmektedir. 14. ve 18. maddeler açısından değişiklik önerisinin kabul edilebilmesi için Karadeniz Kıyıdaşı Bağlı Yüksek Taraflar'ın dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır. İncelememizin esasını oluşturan noktaya işte burada geçiş yapıyoruz. Geçen 71 yıllık süre zarfında, antlaşmanın imzacılarından olan taraf devletlerin bazılarının hukuki statülerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin Sovyetler Birliği dağılmış ve bunu sonucu Andlaşma bakımından bir halefiyet sorunsalı ortaya çıkmıştır. Gürcistan ve Ukrayna, Sovyetler Birliği'nin halefidir, ama halefi olmaları tek başına Sovyetler Birliği'nin akdettiği antlaşmalara taraf olma hakkını kazandırmaz.²⁶ Tartışmalı olan bu konuda bahsi geçen görüş ağır basmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir değişiklikte dörtte üç çoğunluğun içine dahil olmayacaklardır. Pek tabidir ki; Karadeniz'e kıyısı olan devlet sıfatıyla Andlaşma'dan istifade edebileceklerdir. Mevcut halde kanımca bugün bahsi geçen nitelikli çoğunluğun aranacağı devletler; Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Rusya Federasyonu'dur.

Yeni kurulan devletlerin halef olmamaları ve andlaşmaya akit devlet statüsü ile katılmamaları durumunda ise andlaşma, mevcut şekliyle yürürlükte kalmaya devam edecek ve anılan devletler Boğazlar'dan geçiş ve ulaşım özgürlüğünden Karadeniz'e sahilدار devlet sıfatıyla yararlanabileceklerdir.²⁷

Çok önemli bir başka husus, Türkiye'ye 29. madde kapsamında verilen "veto" hakkıdır ki bu durum tartışmasız kabul görmektedir.

²⁶ Sevin Toluner, „Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlar“ konulu İstanbul Barosunca düzenlenen Seminer, Taksim, Mali Müşavirler Odası, 28 Nisan 2006.

²⁷ Ali Kurumahmut, „Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Dağılması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi“, Deniz Kuvvetleri Dergisi, 2005, S.553, s.86.

Karadeniz Kıyıdaşı Bağlı Yüksek Taraflardan oluşan çoğunluk içinde Türkiye'nin varlığı vazgeçilmez koşuldur.

ABD'nin Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi çerçevesinde oluşturduğu Kafkaslar, Hazar, Orta Asya coğrafyası hakimiyeti fikrinin önündeki en büyük engel mevcut bu maddedir. Çünkü bölgelere ulaşım yani Karadeniz'in kontrolü Boğazlar'dan geçmektedir ve ABD donanmasını 14. ve 18. maddeler gereği Karadeniz'den geçirememekte ya da sabit kuvvet tesis edememektedir. Bu amaçla Romanya ve Bulgaristan'la ilişkilerini sağlamlaştırıp, buralarda deniz üssü de dahil olmak üzere konuşlanmak isteyen ABD, yine aynı stratejik amaç doğrultusunda adı geçen ülkeleri ve Karadeniz kıyıdaşı devletleri Montrö'nün değiştirilmesi veya feshi konusunda teşvik etmektedir. Neyse ki, 29. maddenin içerdiği veto hakkı bu tehlikenin önündeki en büyük emniyet sübaplarından biridir.

Montrö'yle ilgili milli hassasiyetimizi oluşturan noktaların üzerinde durduğumuz bu çalışmada Andlaşmaca öngörülen "zararsız geçiş rejimi" ne değinmekte büyük fayda vardır. 1982 Konvansiyonu'nun II. Bölüm üçüncü kısmında yer alan "Bütün Gemilere Uygulanacak Kurallar" başlıklı 17. maddesi " Denize kıyısı olsun olmasın bütün devletlerin gemilerinin, bu sözleşmenin hükümlerine tabi bir şekilde, karasularından zararsız geçiş hakkına sahip olduklarını belirttikten sonra, 18. maddesinde geçişin tanımını yapmıştır. Buna göre geçiş, iç sulara girmeden veya iç sular dışındaki bir demirleme yeri veya liman tesisine uğramadan karasularını kat etme; iç sulara girme veya iç sulardan çıkma veya bu gibi bir demirleme yeri veya liman tesisine uğrama amacı ile karasularından seyrüsefer etmek anlamına gelmektedir." Geçiş kesintisiz ve çabuk olacaktır. ²⁸ Zararsız geçiş ertelenebilir nitelikte olmasına rağmen transit geçiş ertelenemeyeceği gibi hem gemiler hem de uçaklar bu geçiş rejiminin kendilerine tanıdığı haktan istifade etmektedirler.

Aynı Konvansiyon düzeni içinde transit geçiş hakkının tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: (m.38/2) "Transit geçiş, açık denizin veya münhasır ekonomik bölgenin bir bölümü ile açık denizin veya münhasır

²⁸ Ferit Hakan BAYKAL, *Deniz Hukuku Çalışmaları*, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.,1998, s.258.

ekonomik bölgenin diğer bölümü arasındaki boğazlar da devamlı ve süratli geçiş (transit) münhasır amacıyla seyrüsefer etmek ve üstten uçmak hürriyetinin bu Kısıma uygun şekilde kullanılması anlamına gelir.”²⁹ Türk Boğazları’nın (İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı) statüleri özel bir sözleşme ile (Montreux Boğazlar Sözleşmesi) belirlendiği için Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile getirilen transit geçiş kuralları bunlar hakkında uygulanmayacaktır.³⁰

Bu kadar izahattan sonra, bir an için Montrö’nün sona erdirildiğini ve bunu ardı sıra yaşanabilecek gelişmeleri düşünelim. İlk Montrö’nün metni içerisinde var olan ve Andlaşma’ya süre sınırı getirilmesine rağmen Andlaşma’nın getirmiş olduğu geçiş serbestliği prensibinin süreye bağlı olmaksızın daimi olarak işletildiğini hatırlayalım. 28. maddenin ikinci paragrafında, Andlaşma’nın 1. maddesinde teyit edilen, geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensibinin süresiz olduğu hükmü yer alır. Bu hüküm ile akit taraflar, Montreux düzeninin ortadan kalkması halinde, milletlerarası örf ve adet hukukunun öngördüğü geçiş serbestisi ilkesini saklı tutmak niyetinde olduklarını açıklamışlardır.³¹ Sonrasında 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin III. Kısmı’nda yer alan “Milletlerarası (Seyrüsefer) Ulaştırma için Kullanılan Boğazlar” başlığı altında Genel Hükümler madde 35-c’yi inceleyelim:

Madde 35- Bu Kısımın kapsamı

Bu kısımda yer alan hiçbir hüküm:

“c-geçişin, kısmen veya tamamen özellikle bu gibi boğazlarla ilgili olup yürürlükte ve uzun bir geçmişe sahip olan milletlerarası sözleşmelerde düzenlendiği boğazlardaki hukuki rejimi etkilemeyecektir.”³²

²⁹ Aslan GÜNDÜZ, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler* (2. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994, s.301.

³⁰ Ali Kurumahmut, “Zararsız ve Transit Geçiş”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 2005, S.546, s.63.

³¹ Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, s.179.

³² Gürdüz, *“Milletlerarası Hukuk” Temel Belgeler-Örnek Kararlar*,(5 Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2003, s.367.

Geleceğimiz nokta şudur; Montrö, Boğazlara Dair Lozan Kararnamesi'ni ortadan kaldırmıştır. Lozan Barış Andlaşması'nın 23. maddesinde öngörülen geçiş ve seyrüsefain serbestisi askıya alınmamıştır. Yani Montrö'nün ortadan kalktığı böyle bir durumda Boğazlar'dan geçişte hiçbir sınırlamayı öngörmeyen tam bir serbesti rejimi uygulanabilir hale gelebilir ki bu Türkiye'nin son derece aleyhine olan bir durum yaratacaktır.

Yine aleyhe başka bir hadise veyahut sorgulama şudur; Montrö sona erdirildiğinde devletlerin ortak irade beyanları icabı yeni bir andlaşma için toplanması gerekli konferansa ABD iştirak edecek midir? ABD Boğazlar'dan geçiş rejimiyle ilgili olarak hiçbir şey söyleyemez mi? Söz konusu devlet Lozan Konferansı'na katılmış ve Potsdam'da Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından da kendisine ilgili taraf sıfatı tanınmıştır. Bundan sonra Boğazlar'dan geçişle ilgili yeni bir rejimin düzenlenmesi söz konusu olduğunda, Amerika Birleşik Devletleri olmaksızın masaya oturma pek mümkün görünmüyor.³³

SONUÇ

Karadeniz; değişen jeopolitiğiyle ve Asya-Avrupa arasında bir enerji geçiş koridoru olması sebebiyle küresel güçlerin ve uluslar arası örgütlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Gelecekte AB ve ABD'nin ihtiyaç duydukları enerjiyi istikrarsızlığın beşiği haline gelen Orta Doğu'dan temin etmektense, yüzlerini Orta Asya ve dolayısıyla Hazar Havzası enerji kaynaklarına dönecekleri aşıkardır. İşte bu doğrultuda bölgede meydana getirilen tüm stratejiler; enerji kaynaklarına hakimiyet ideali, Rusya Federasyonu'nun eski gücünü yeniden kazanmasının önüne geçilmesi için buradaki devletlerle yakın temas içine girilmesi ve Karadeniz'e hakim olan Orta Doğu'ya kadar tüm bölgeye ve hatta Orta Doğu'ya hakim olur inancı ile özetlenebilir.

ABD'nin Karadeniz politikasında karşılaştığı en önemli engellerden biri, donanmasını Karadeniz'den geçirmesini ve bölgede askeri konuşlanmasını sınırlayan 1936 tarihli Montrö Boğazların

³³ Toluner, *Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlar* konulu İstanbul Barosunca düzenlenen Seminer, s.9.

Rejimine Dair Konvansiyon'dur. Son yıllarda Montrö üzerinde planlanan değişiklik senaryoları, antlaşmanın tadili veya feshinin gündeme getirilmesi bu temel dahilinde ortaya atılmıştır. Antlaşmanın değiştirilmek istenen maddeleri, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine tonaj, sınıf, adet ve süre kısıtlamaları getiren 14 ve 18. maddeleridir. Türkiye'nin ve Karadeniz kıyıdaşı diğer devletlerin güvenliği açısından olmazsa olmaz diye nitelendirebileceğimiz bu maddelerin tadili girişimleri ısrarlı bir karşı politikayla bertaraf edilmelidir.

Andlaşmanın feshi veya kısmen tadili konularında önemli diğer bir husus, 36'lı yıllarda akit taraf olan devletlerin bir kısmının sonradan ortadan kalkmış olmasıdır. Yani Montrö'de öngörüldüğü üzere, andlaşma sona erdiğinde yeni akit ilişkisi oluşturma amaçlı olarak bir konferansın toplanması ve çalışmalara başlaması gerekir. Peki kimler dahil olacaktır bu görüşmelere, kimler taraf sıfatını taşıyacaktır? Uluslar arası hukuk doktrininde ağır basan görüşler, Sovyetler Birliği'nin halefinin Rusya Federasyonu olarak kabul edilmesi ve yine Gürcistan ve Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyısı olan devletler olarak haklardan yararlanmaları ama bu devletlere taraf sıfatının tanınmamasıdır. Montrö'nün 14. ve 18. maddelerinin değiştirilmesi gündeme geldiğinde değişikliğin kabulü için taraf devletlerden Karadeniz kıyıdaşı olanların dörtte üçünün olumlu oyu gerekir. Dolayısıyla bu dörtte üçlük çoğunluğun hesaplanmasında kanaatimce sadece Türkiye, Rusya Federasyonu, Bulgaristan ve Romanya'nın oyları dikkate alınacaktır. Başka bir problem de işte tam bu noktada ortaya çıkar. ABD ve Batı yanlısı politikaları bilinen Bulgaristan ve Romanya, hem değişiklik için taraflara öneri getirebilecek hem de verecekleri oyla değişikliğin kabulünde aktif olarak rol alacaktır. Neyse ki; o dönemin Türk Dış İşleri'nin, başta Tefik Rüşti Aras'ın Türkiye'nin çıkarları adına büyük başarısı olan bu metin, madde 29 lafzıyla bu sakıncanın da önüne geçmiştir. Madde, Türkiye'ye kayıtsız şartsız bir "veto" hakkı tanımaktadır. Diyebilirim ki, bu anlamda yani Montrö üzerine kurulan oyunlarda Türkiye'nin karşılaşacağı en tatsız durum, madde 28 uyarınca taraflardan her hangi birinin fesih ön bildiriminde bulunmasıdır. İki yıl içinde sözleşmenin sona ermesini sağlayacak olan bu talep, Türkiye'nin elini kolunu bağlar görünmektedir. Bu tarz bir senaryoda da

yapılabilecek olan en akıllıca hareket, Potsdam görüşmeleri ile birlikte neredeyse taraf sıfatına haiz olan ve yeni sözleşmenin hazırlanışı çalışmalarına bire bir katılacak olan ABD'nin önünü Rusya Federasyonu ile yapılacak işbirliği vasıtasıyla kesmektir. Unutulmamalıdır ki; ABD bu hedef doğrultusunda Bulgaristan ve Romanya dışında Gürcistan ve Ukrayna'nın da desteğini alacaktır.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Rusya Federasyonu-Türkiye dirsek teması politikası ve bölgede ortak siyaset izleme iradesi; NATO güçlerinin uluslar arası terör bahanesi ve Karadeniz'de güvenlik boşluğu olduğu iddiası ile bölgeye girişinin önünde açık ve net bir karşı duruş sergilemenin anahtarı olmalıdır. Dünya kamuoyuna kararlı bir tavırla duyurulması gereken husus, Karadeniz'de güvenliğin Karadeniz kıyıdaşı devletlerce sağlanabileceği ve 71 yıldır Montrö sayesinde bu güvenliğin ve huzur ortamının hali hazırda zaten tesis edildiğidir. Bu demek değildir ki, Karadeniz politikasında ABD tümüyle saf dışı edilecektir. Realist bir bakış açısıyla bunun zaten mümkün olamayacağı görülmektedir. ABD ile temaslar milli çıkarlarımıza endeksli olarak öncelikli bir şekilde sürdürülmeli fakat çıkarlarımızın çatıştığı noktada ortak menfaatlerin doğal bir sonucu olarak Rusya Federasyonu'nun desteğinin bizim için ne derece önemli olacağı akıllardan çıkarılmamalıdır.

Unutmayınız Türk Boğazları her ne kadar uluslar arası deniz ulaşımında kullanılan birer su yolu olsalar da, Türkiye'nin tam egemenliğine tabi iç sularıdır. Bu bölgedeki egemenliğimizden taviz verilmesi ulusal duruşumuzda zafiyet yaşanması demektir. Türkiye uluslar arası arenayı oluşturan devletler camiasında Montrö'nün mevcut haliyle korunması ulusal fikrini net ve ikna edici bir tavırla ortaya koymalıdır.

KAYNAKÇA

- 1) BAHADIR, Selim. "ABD Arka Kapıyı Zorluyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, Dış Haberler, 30 Aralık 2006, s.10.
- 2) BALBAY, Mustafa. "ABD Boğazlarda Ayrıcalık İstiyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Nisan 2004, <www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1187>
- 3) BAYKAL, Ferit Hakan. **Deniz Hukuku Çalışmaları**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.,1998.
- 4) BUDAK, Ömer. **Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasyadaki Yeri**, Ankara, Bilge yayınları, 2006.
- 5) FİDANCI, Işık. **Son yıllarda Karadeniz havzasında meydana gelen askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak;Montrö Sözleşmesini Türkiye'nin güvenliği açısından değerlendiriniz konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 26 Mayıs 2006.
- 6) FİTOZ, Cengiz. **Bulgaristan ve Romanya'nın NATO'ya üyeliği ve ABD'nin açık denizlerin serbestisi politikası dikkate alındığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut yapısını muhafaza etmek için ne gibi tedbirler alınmalıdır konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 16 Ocak 2006.
- 7) GÜNDÜZ, Aslan. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler** (2. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994.
- 8) GÜRBÜZ, Aslan. **"Milletlerarası Hukuk" Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, (5 Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2003.
- 9) HOWARD, N. Harry. "The Straits After The Montreux Conference", **Foreign Affairs**, Ekim 2006, Vol. 15 Issue 1, s.199-202.
- 10) KURUMAHMUT, Ali. "Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Savaş Gemileri İçin Barış Zamanı Geçiş Rejimi", **Stratejik Etütler Bülteni**, 2003, S.89, s.131.
- 11) KURUMAHMUT, Ali. "Zararsız ve Transit Geçiş", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, 2005, S.546, s.63

- 12) KURUMAHMUT, Ali. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Dağılması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, 2005, S.553, s.86.
- 13) KUTLUK, Deniz. "NATO and Divider Black Sea Region" **Black Sea Focus**, NAVAL FORCES II/2006.
- 14) MERAY, L. Seha. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Ankara, A.U. Siyasal Bilgiler Basım Evi, 1973, Takım II, cilt 2.
- 15) Montreux Convention, Columbia Encyclopedia; (AN IXBMontrxCnv) 12.01.2007, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=IXBMontrxCnv&site=ehost-live>>
- 16) OGAN, Sinan. "The Black Sea: New Area For Global Competition", **Turkish Policy Quarterly**, Summer 2006, Vol. 5 No. 2, s.105-120.
- 17) SEYDİ,S. and S. MOREWOOD, "Turkey Application of the Montreux Convention in the Second World War", **Middle Eastern Studies**, Haziran 2005, Vol.41, No.1, s. 79-101.
- 18) SORGUN, Taylan. "Boğazlar-Sevr-İncirlik-Montrö", **Ortadoğu Gazetesi**, 29 Nisan 2005, <www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1257>
- 19) SÖNMEZOĞLU, Faruk. **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- 20) TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri**, İstanbul, Beta Yayınları, 1996.
- 21) TOLUNER, Sevin. **Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlar" konulu İstanbul Barosunca düzenlenen Seminer**, Taksim, Mali Müşavirler Odası, 28.04.2006.
- 22) TORUMTAY, Necip. **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.

